

Forening for Boghaandværks historie

Af Poul Steen Larsen, Danmarks Biblioteksskole

Forening for Boghaandværk blev stiftet d. 26. februar 1888 i København på et møde i Industriforeningen. Bag oprettelsen stod en kreds af indflydelsesrige personer fra bogfagene, biblioteksvæsenet, museumsverdenen og universitetet. Blandt de 60 underskrivere på foreningens stiftelseserklæring var, ud over alle de ledende skikkelser inden for bogtrykker- og bogbinderfaget, offentligt kendte folk såsom Gyldendals forlægger Jacob Hegel, Det kgl. Biblioteks chef Chr. Bruun, historikeren A.D.Jørgensen, universitetsfolkene Kristoffer Nyrop og Georg Brandes. Også kunstverdenen var repræsenteret med bl.a. chefen for Den kgl. Malerisamling Emil Bloch og malerne Lorentz Frölich og Hans Nicolai Hansen. Men først og fremmest skyldtes hele ideen og initiativet én mand: xylograf (dvs. træskærer) Frederik Hendriksen (1847-1938).

Xylograf Frederik Hendriksen 1847-1938

Frederik Hendriksen var født i København i ret fattige kår. Som ung mand blev han sat i lære som træskærer af kli-cheer ('stokke') til billedtryk i de illustrerede uge- og månedsblade, som var fremkommet siden midten af 1800-tallet. Som 20-årig var han rejst til London, hvor han fik arbejde som xylograf-lærling i et billedbureau, og hvor han stiftede bekendtskab med det høje niveau for xylografi og billedtryk, som prægede Europas dengang førende nation inden for grafisk produktion.

Hjemvendt fra England nedsatte han sig så i 1870 som selvstændig xylograf i København og satte sig i forbindelse med

bogtrykkernes fagforbund. Hendriksens fagligt engagerede, dynamiske og stærke personlighed gjorde op igennem 1870'erne hans hjem til samlingssted for en større kreds af fagfolk og kendte kulturpersonligheder inden for den bog- og bladverden, hvortil han leverede stokke til xylografiske illustrationer.

Kulturtidsskriftet Ude og Hjemme 1877

I 1877 startede og udgav han sit eget, illustrerede kulturtidsskrift Ude og Hjemme, hvilket skaffede ham venner blandt mange af tidens kendteste tegnere, malere og forfattere, bl.a. Bjørnstjerne Bjørnson og Henrik Pontoppidan. Men tidsskriftet kæmpede med økonomien, og i 1884 måtte han lade det gå ind. Klar til nye udfordringer sendte han i slutningen af 1884 en artikel til det netop d. 1. oktober startede, nye dagblad Politiken – en artikel, som bla-

Xylograf Frederik Hendriksen. Udsnit af xylografi af Johannes Larsen, som var elev af Hendriksen

Udgave 7 Gange ugentlig. Pris 50. For
abonnementstingninger tilsendt, er i
Kjøbenhavn 3 Kr. Kv. (i Kr. 10. 00. 00.)
i Provinsene 3 Kr. 50. 00.

Telefon-Nr. 472.

POLITIKEN

Nr. 87.

Fredag den 26de December.

Ærede udenbys Abon-
nenter — særlig ude-
rørende som tiltrædende — mindes her-
ved om, at Betalingen for *Januar*
Kvartal nu er erlagt paa det
Postkontor, hvorrigt Bladet læs,
inden **27. December**, saa det ved Stans-
ning i Færdigheden skal meddeles, idet
Postvæsenet ikke modtager Bestillinger
i Tiden fra den 27de December til
den Januar.

Cokes
fra
Christiansholms Fabrikker.
Bestillinger paa disse for deres
store **Varmeovne** saa velbekendte
Cokes modtages paa Fabrikernes Kom-
Nyhavn 69. 273.

Vore Bøgers Udstyrelse.

Tiltrædende indenbys Kvartalsabonnenter paa **POLITIKEN**

kan erholde gratis: det hidtil ud-
komne af *Leo Tolstogs* berømte Ro-
man **Krig og Fred**, samt, sær-
ligt oplaget strækker, de illustrerede
Festblade, **Holbergnumret** og
Julenumret, med Bidrag af mange
ansete Kunstnere og Forfattere.

beater Eksemplet fra det langt ringere
og tærværdigere Arbejde, som danske
Trykkerier har præsteret fra det seks-
tende Aarhundrede og op til Begyn-
delser af dette. Her er selvfølgelig
ikke Tale om det simpleste og bil-
ligste Bogtryk, thi dette har man
støder langt bedre Midler til at
komme frem i en forholdsvis net og
velbes Form, derfor søger hele den
moderne industrielle Udvikling af

kræftige *Frakter* tager sig bedre ud
end den bløde og nu aldeles fortæ-
rskede *Moderskrift Medervaal*, og trods
Korbenheden med Margin i det første
Værk, gør dog Siderne med det stadig
tilfølgende Frisemotiv foroven, og
de smaa valgte Initialer, et langt
skønnere Indtryk end *Festskriftets*
lange og uagtertrækkende Side (Ko-
lonne). Disse Form gik endda an,
hvis der blev lagt en Tomme til
Siden paa hver Led, men det har man
forsomt.

Dertil kommer endnu, at man ikke
er blevet staaende ved de af Maleren
H. N. Hansen tegnede kvikke Vignetter,
der dog helst maatte være holdt
noget lettere eller ogsaa knyttet til
en langt kraftigere og federe Skrift
(f. Eks. *Schröbcher*, som Tykerne
har Furtjenesten af at have frem-
draget paa, og som er kendt iblandt
andet fra Jubeludgaven af *Hollwegs*
Konceder), men man har indsat nogle-
ganske meningsløse og forstyrrende
Begyndelsesbegreber, der hverken pas-
ser til Skriftens eller Vignetternes

den smaa skaarne Behandling af Bog-
tryk end noget andet Land.

Lad os til en Afveksling se
lidt paa engelske Bøger. Lad os
indføre nogle af Englændernes læ-
dere, mere kvadratiske Formator
og kraftigere Skrift, og lad os holde
op med at tvinge Bogtrykkerne
langere og længere ned i den tunge
Nettetet, som nu er Mode herhjemme.

Tykerne, der, ikke altid med
Held, er stærkt optagne af at bringe
deres Renaissance Motiver frem paa
alle Haandværkets Omraader, har ug-
aaan begyndt at lave Rammer, Friser
og Vignetter efter Renaissance-For-
billeder til Bogtryk. Som rimeligt er,
har danske Trykkerier anskaffet en
Del af dette Material, men det større
i Reglen det spinklæste, men det større
i Aarens Løb har ladet sig påvirke
af *Predigerne* og *Saugens* daarligt
Retning. Disse Sager gaar nu igen
paa Bøgerens Udsalg fra de senere
Aar, til i en ynkærdig Forveksling

*Politikens forside
2. juledag 1884
med F. Henriksens
kritiske artikel om
»Vore bøgernes
udstyrelse«*

dets kulturelledaktør Edvard Brandes fik
anbragt paa Politikens forside d. 26. de-
cember 1884, og som siden blev anled-
ningen til indstiftelsen af Forening for
Boghaandværk i 1888.

Ny Typografisk Forening 1884

Forud var gået en årelang og livlig debat
i bogtrykkerens faglige tidsskrifter om
vilkårene for arbejdet i trykkerierne un-
der indflydelse af tidens stadigt højere
grad af industrialisering af bogtrykker-
faget. I protest mod en påstået énsidig
politisering af deres brancheforening
havde i 1884 en kreds af typografer dan-
net Ny Typografisk Forening med et
upolitisk, og selskabeligt sigte, uafhæn-
gigt af fagforeningerne. I de følgende år
voksede medlemstallet i den nye fore-
ning, hvis tidsskrift, Ny Typografisk Ti-
dende, løbende bragte artikler om typo-
grafiske emner og omtale af nye bogtek-
niske opfindelser. Aktiv i Ny Typogra-

fisk Forening var selvfølgelig også xylo-
graf Hendriksen med eget træskærer-
værksted i Vestre Voldgade i Køben-
havn og senere lige rundt om hjørnet i
Stormgade nr.12.

På forsiden af Politiken

Hendriksens forsideartikel i Politiken
bar overskriften *Vore Bøgers Udstyrelse*
og var med direkte henvisning til mange
nyligt udkomne, danske bøger en detal-
jeret og sønderlemmende kritik såvel af
bøgernes typografiske og æstetiske ud-
styr som af deres rent bogtekniske kva-
liteter. Heroverfor fremhæver Hendrik-
sen især engelsk boghåndværk, som
både stilmæssigt langt mere sobert og
bogteknisk mere solidt udført. Der er
brug for større omhu og kvalitetssans i
danske trykkerier og bogbinderier. Ny
teknik har budt på mange lettelser i ar-
bejdet, men også på skærpede krav til
kvalitetsbevidstheden hos bogfagene
udøvere, skriver Hendriksen.

Ny Typografisk Tidende

Og til Ny Typografisk Tidende skriver han i november 1887 – efter hjemkomst fra et længere studieophold i Wien for at lære sig den nyeste teknik inden for billedreproduktion – at

»det er en ny typografisk Forening, det drejer sig om. Vel er der ingen Mangel paa saadanne, men alligevel er jeg af den Mening, at noget meget væsenligt mangler. Den Forening eller det Samfund, jeg foreslaar oprettet, skal have til Formaal at hæve Niveauet for og skærpe Fordringerne til Bogtrykkunsten og Bøgers Udseende her i Landet«.

Forening for Boghaandværk stiftes 1888

I begyndelsen af februar 1888 annoncerede Hendriksen så et møde til konstituering af en Forening til Boghaandværk. I annonceringen skrives som følger:

»Fra en del Videnskabsmænd og Fagmænd er der udgaaet nedenstaaende Indbydelse: Undertegnede, der ere traadt sammen for at danne en Forening for Boghaandværk til Støtte og Fremme for de ved Bøgers Fremstilling samvirkende Fag, henvende sig til dem med anmodning om at yde deres Bistand til Planens Gjennemførelse.

Foreningens Formaal skal være at hæve Niveauet for og skærpe Fordringerne til Bogtrykket og indbundne Bøgers Udseende her i Landet. Dette Formaal ville vi tilstræbe naaet ved:

- at foranstalte Udstillinger om Søndagen af dygtigt Bogtryk- og Bogbinderarbejde fra Fortid og Nutid og sørge for fornøden Veiledning ved disse Udstillinger;
- at paabegynde en Samling af udmærkede Bogtryk og Bogbind, gamle og nye;

at udbrede Kjendskab til de nævnte Hovedfags med Bifags Historie og Udviklingsgang, af og til gennem Foredrag, men især ved at udgive et Aars- eller Tidsskrift eller andre litterære Arbejder i den bedst mulige Udstyrelse;

at arbejde hen til snarlig Oprettelse af Fagskoler for unge Sættere, Trykkere og Bogbindere;

at støtte bestræbelserne for at høine Kravene til Lærlinges Antagelse og Uddannelse;

at tilbyde Arbejderne i de forskellige Fag Adgang til Foreningen paa de billigste Vilkaar.

Vi rette denne Henvendelse ikke blot til Medlemmer af de ovennævnte Fag, men ogsaa til alle Bogelskere, og bede Dem yde os Deres Hjælp ved at gjøre vort Formaal bekjendt for andre, der muligvis have Interesse for Sagen.

Et konstituerende Møde vil blive afholdt Søndagen den 26de Februar Kl. 1 i Industriforeningens Foredragssal, til hvilket Møde herved alle i Sagen interesserede indbydes.«

På det velbesøgte møde uddybede Hendriksen enkelte af punkterne og sagde

ifølge mødereferatet i Ny Typografisk Tidende nr. 37 af 3. Marts 1888 bl.a. at:

»medens Boghaandværkene i Aarhundredernes Løb vare gaaet stærkt frem i ren teknisk Henseende, med Maskiner og andet Hjælpemateriale, havde de desværre lidt Tab i Forstaaelse af det væsenlige: Hensynet til Arbejdets Stil og Karakter. Den Bevægelse, man ønskede at rejse, er nærmest den samme, som er fremme i andre Fag: Bestræbelsen efter at føre Arbejdet ind i Kunstindustriens Sfære og tage hensyn til Harmoniens og Skjønhedens Krav.«

At det ikke kun var æstetikken han ønskede i højsædet, fremgår af hans svar på et spørgsmål fra salen, som Hendriksen besvarede med at foreningen skam også skulle arbejde for »en bedre Udstyrelse af det, der læstes af det store Publikum«, hvormed han ifølge referenten mente bl.a. skolebøger.

Inspiration fra England og USA

Foreningens linie blev fra starten set i sammenhæng med den bevægelse, der fra England i 1880erne havde bredt sig i både Europa og USA for at genskabe hvad mange oplevede som en glemt, naturlig forbindelse mellem håndværksprodukter og kunst. Industrialiseringens krav om massefremstilling og maksimal billiggørelse af ethvert produkt havde i løbet af 1800-tallet efter manges mening ødelagt kvalitetsbevidstheden og den æstetiske sans både hos industriens ejere og ude i befolkningen.

At maskiner på kort tid kunne fremstille produkter, hvis ornamentering det ville have taget en håndværker uendelig lang tid at lave, havde i offentligheden skabt en fascination af hvad vi i dag kalder klunketidens 'stilforvirrede' kunstindustri. Jo mere pynt, desto finere! Ikke bare blev håndværkerne dårligt betalt som følge af tidens arbejdsløshed – nu skulle de også tilpasse sig tidens smagløshed. Og boghåndværket hørte til de stærkt ramte fag, mente Hendriksen. Faget trængte til en kvalitetsmæssig opstramning. Og Hendriksen var ikke alene om at mene sådan. Den samme stemning prægede progressive kræfter også i udlandet.

William Morris og Kelmscott Press

Den i vore dage kendteste drivkraft bag fornyelsen var englænderen William Morris (1834-1896), som blandt mange andre kunstindustrielle bedrifter i 1891 grundlagde og drev et eget privattrykkeri, det berømte Kelmscott Press, hvis trykarbejder skulle være eksempler på boghåndværk af høj teknisk og æstetisk kvalitet. Forestillingen om kunstens og håndværksfagenes gensidige afhængighed havde Morris fra en vennekreds af idealistiske kunstnere og kunsthåndværkere, som i efteråret 1888 havde lanceret denne idé med en udstilling i London under fællesskabets betegnelse 'Arts & Crafts'.

Bevægelsen fik siden med Morris' Kelmscott Press-udgivelser som forbillede en enorm indflydelse på bøgers tekniske kvalitet og stilpræg over hele den vestlige verden, hvor privattrykkerier opstod i stort tal og med samme idealistiske målsætning.

Hendriksen kendte på den tid intet til Arts & Crafts-bevægelsen eller William Morris, så den kendsgerning at Forening for Boghaandværks indstiftelse

fandt sted netop i 1888 og at foreningen afholdt sin første bogudstilling allerede i marts samme år, bragte Danmark på en førsteplads i Europa som inspirator til højnelse af bøgers grafiske og tekniske kvaliteter.

De følgende år forestod Hendriksen som foreningens selvskrevne formand afholdelsen af talrige bogudstillinger, hvortil han gennem sit kontaktnet af fagfæller i England, USA og Frankrig skaffede forbilledligt udenlandsk boghåndværk til anskueliggørelse overfor hjemlige kolleger af hvordan velproducerede bøger skulle være udført og se ud.

Fagskolen for Boghaandværk 1893

I 1893 fik han så bogtrykkerierne til oprette en fagskole for typografer, bogtrykkere og bogbindere som supplement til mesterlæren. Den fik lokaler i et baghus ved Nørre Vold. Som sædvanligt stod han selv i spidsen for arbejdet, ansatte lærere og foreskrev hvilke fag og lærebøger, der måtte udarbejdes. Fremtrædende blandt skolens lærerkræfter var Emil Selmar (1854-1934, oprindeligt Emil Sørensen), som til undervisningsbrug i 1891 havde udgivet en grundig lærebog i typografi, der efter 2. udgaven (1913) og sidenhen flere ajourførte udgaver forblev typograffagets »bibel« i de næste 80 år. Med Fagskolen for Boghaandværk fik Danmark en af landets første læreanstalter inden for håndværksfagene.

Kunstindustrimuseet 1894

Det følgende år blev Kunstindustrimuseet oprettet. Museet fik plads i Mahoutbygningen på Halmtorvet (nuværende Rådhuspladsen) – og xylograf Hendriksen - der nærmest som en naturlov var kommet i museets bestyrelse – fik sin fagskole flyttet til større og bedre lokaler i bygningens øverste etage.

Synergien mellem Fagskolen og Forening for Boghaandværk var en drivende kraft bag udviklingen inden for bogfagene i Danmark helt frem til Hendriksens fratræden som leder af begge i 1919.

Foreningen udgiver bøger

Fra i begyndelsen primært at afholde bogudstillinger og foredrag om bogkunst og boghistoriske emner udvidede foreningen i 1889 sit virke ved også at udgive bøger. Det kongelige Biblioteks Chr. Bruun indledte med en lærd afhandling i folioformat med titlen De nyeste Undersøgelser om Bogtrykkerkunstens Oprindelse, men publikationsvirksomheden startede iøvrigt ret traditionelt med et årsskrift, mest om foreningens virksomhed.

Årsskriftet blev så med titlen Bogvennen fra 1893 til et egentligt tidsskrift med kyndige bidrag – især om boghistoriske emner. I begyndelsen af 1900-tallet påbegyndte foreningen så en egen forlagsvirksomhed med litterære og essayistiske udgivelser i efter datidens bedste håndværkstraditioner forbilledligt, bogteknisk og æstetisk udstyrelse. Det var tanken at foreningens udgivelser skulle være anskuelige eksempler på godt bogarbejde. Den ambition har foreningen stadig i dag, hvor foreningens bøger naturligvis fremstilles industrielt – og i vor egen tids mere innovative, grafiske design – og som meget forskelligartede bogtyper.

Flagskibet Bogvennen

Tidsskriftet Bogvennen er den dag i dag foreningens flagskib. Det har gennem 1900-tallet i stadigt højere grad bragt bidrag om sin samtids bogkunst og grafiske strømninger og er i dag et af Danmarks vægtigste årsskrifter om aktuel grafisk design og æstetik – også i brede forstand end egentlig bogteknisk.

Årets Bogarbejde fra 1934

I 1934 overtog foreningen en god idé fra England, hvor en forening i London ved navn First Edition Club siden 1928 havde foranstaltet årlige udstillinger af de efter foreningens vurdering 50 bedst udførte britiske bøger. Udvælgelsen blev foretaget af en fagkyndig komité, der bedømte bøgerne ud fra udgiverens valg af papir, typografi, trykkvalitet og indbinding – det hele vurderet i forhold til bøgernes udsalgspris.

Den idé blev taget op af Forening for Boghaandværk, og i 1934 nedsattes herhjemme en lignende komité til udvælgelse og udstilling af årets bedste danske bogarbejder. Komiteens medlemmer blev udpeget af Fagskolen for Boghaandværk, Akademisk Arkitektforening, Kunstakademiet, Danmarks Biblioteksforening og Kemigrafagets Læringseskole – og lige siden 1934 har foreningen hvert år forestået en sådan udvælgelse og kvalitetsbedømmelse af dansk bogproduktion.

Medlemmer af Komiteen for Årets Bogarbejde kommer i dag typisk fra de grafiske fags skoler, Den Grafiske Højskole, og Danmarks Designskole og har ofte

også medlemmer fra fremtrædende grafiske tegnestuer, hvis eventuelle egne bogarbejder selvsagt derfor ikke må indgå i udvalgets bedømmelse – og endelig deltager i reglen en inviteret, udenlandsk bogtilrettelægger, der i udstillingskataloget, Årets Bogarbejde, skal give en samlet karakteristik af de udvalgte danske bøgernes generelle design og bogtekniske kvaliteter.

De årligt udvalgte ca. 30 bogarbejder beskrives i en illustreret katalog og udstilles i dag hvert forår på Kunstindustrimuseet i Bredgade i København, hvorefter bøgerne sendes på turné til udlandet og vises på flere bogmesser. Bagefter turnerer de i Danmark, hvor især større biblioteker byder ind på at få udstillingen til låns.

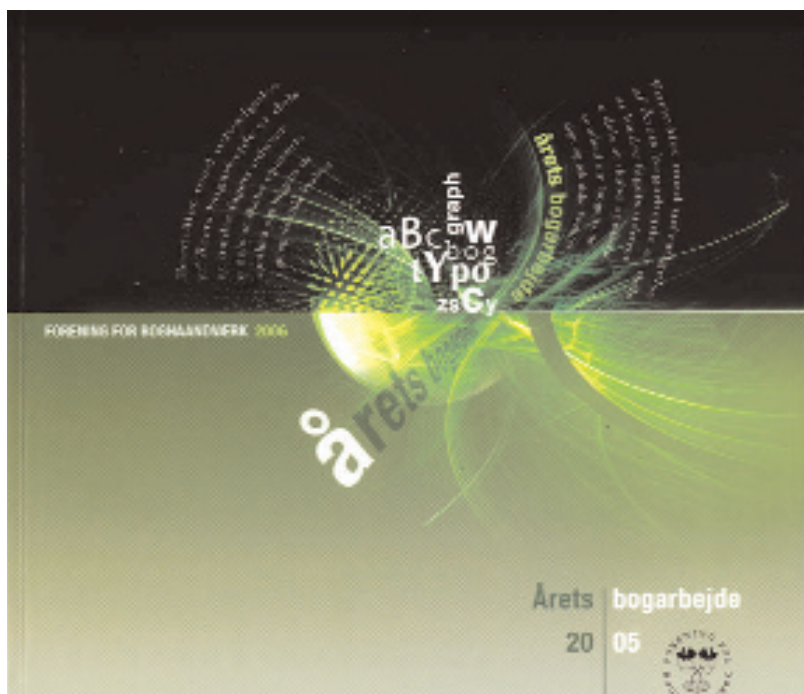
Diplom, Medalje og Ærespris

En sidste og ikke uvigtig aktivitet i foreningen er den anerkendelse af særligt fremtrædende bogfolk, som finder sted i forbindelse med de årlige udstillinger. Foreningen kan tildele grafikere og bogteknikere, som gennem en årrække har haft mange bøger udvalgt, et Diplom for fremragende arbejde.

Forlag og institutioner, der igennem en længere tid har stået for en fornem kvalitetslinie i deres bogudstyr, kan foreningen tildele den hæderfulde Frederik Hendriksen Medalje.

Og enkeltpersoner, der gennem deres virke på forskellig måde har ydet en mangeårig indsats for højnelsen af danske bøgernes kvalitet eller dansk bogkultur, kan foreningen give den såkaldte Ærespris.

Præmieringerne skal ses i forlængelse af det oprindelige formål med foreningen: at udbrede kendskab i offentligheden til det bedste inden for dansk bogproduk-

*F. Hendriksen
medaljen tildeles
Forlaget Vand-
kunsten. Forlags-
direktør Søren
Møller Christensen
(th) modtager
prisen af komité-
medlem Christian
Kaaber.*

tion og at skærpe vores sans for grafiske kvaliteter.

Fremtiden

Foreningens gamle navn fastholdes af pietet overfor foreningens grundlægger – »Boghaandværk«, ovenikøbet stavet som i 1888 – men foreningen vil bestan-

dig være ajour med den nyeste produktionsteknologi og med pejling af samtidens – og om muligt også fremtidens – signaler inden for grafisk design. Også den fremadrettethed er helt i xylograf Hendriksens ånd.

Poul Steen Larsen